

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Вищого навчального закладу Укоопспілки
«Полтавський університет економіки і торгівлі»
18 квітня 2019 року № 88-Н

Форма № П-2.03.

Кафедра правознавства

**ПРОГРАМА
навчальної дисципліни**

«ФІЛОСОФІЯ ПРАВА»

з підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Галузь знань	08 Право
Спеціальність	081 Право
Освітньо-професійна програма	Право

Полтава 2022 рік

Розробники/укладачі програми:

Галина Лаврик – д.ю.н., професор, завідувач (начальник) кафедри правознавства ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»;

Вікторія Орел – старший викладач кафедри правознавства ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Рецензенти програми:

Сергій КОРОЄД – д.ю.н., професор, професор кафедри права Університету Короля Данила;

Олександр КАЛІНІЧЕНКО – к.ю.н., доцент, доцент кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права.

Програма навчальної дисципліни «Філософія права» обговорена і схвалена на засіданні кафедри правознавства,
протокол засідання кафедри від 29 серпня 2022 р. № 1.

Завідувач (начальник) кафедри правознавства
д. ю. н., професор

 Галина ЛАВРИК

ПОГОДЖЕНО

Гарант освітньо-професійної програми «Право»
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
зі спеціальності 081 «Право»

к. ю. н., доцент

 Олег КУЛЬЧІЙ

Анотація навчальної дисципліни

Філософія права є дисципліною світоглядного ядра, яка покликана розвинути у студентів вміння філософсько-правового осмислення та аналізу правових процесів, поглибленого розуміння теоретико-правових концепцій та ідей.

Предметом навчальної дисципліни є світоглядна (ідеальна) форма пізнання права, розуміння і утвердження його сенсу, цінності і значення в житті окремої особи і суспільства в цілому, співвідношення філософсько-правового осмислення права з іншими підходами до його осягнення.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Філософія права» є формування розуміння щодо природи закону та права, цінностей в праві та правових цінностей, розвиток правового світогляду та правової культури.

Зміст навчальної дисципліни розкривається у таких розділах: Зміст і призначення філософії права. Методологія та інструментарій філософії права. Правова онтологія. Право як феномен культурно-цивілізаційного процесу. Правова гносеологія: парадигма, доктрина, істина в праві. Правова аксіологія. Ціннісний вимір права та система правових цінностей. Правова антропологія. Особистість і право.

Zusammenfassung der akademischen Disziplin

Die Rechtsphilosophie ist eine Disziplin des Weltanschauungskerns, die darauf abzielt, bei den Studierenden die Fähigkeit zum philosophischen und rechtlichen Verständnis und zur Analyse von Rechtsprozessen sowie ein tiefes Verständnis theoretischer und rechtlicher Konzepte und Ideen zu entwickeln.

Gegenstand der Bildungsdisziplin ist eine weltanschauliche (ideale) Form der Rechtserkenntnis, das Verständnis und die Bestätigung ihrer Bedeutung, ihres Wertes und ihrer Bedeutung im Leben eines Einzelnen und der Gesellschaft als Ganzes, die Beziehung zwischen dem philosophischen und dem rechtlichen Verständnis des Rechts und andere Ansätze zu seinem Verständnis.

Ziel des Studiums der akademischen Disziplin "Philosophie des Rechts" ist die Bildung eines Verständnisses für die Natur von Recht und Recht, Rechtswerte und Rechtswerte, Entwicklung einer Rechtsweltanschauung und Rechtskultur.

Die Inhalte der wissenschaftlichen Disziplin werden in den folgenden Abschnitten offengelegt: Inhalt und Zweck der Rechtsphilosophie. Methodik und Instrumente der Rechtsphilosophie. Juristische Ontologie. Recht als Phänomen des kulturellen und zivilisatorischen Prozesses. Rechtserkenntnistheorie: Paradigma, Lehre, Wahrheit im Recht. Rechtliche Axiologie. Die Wertdimension des Rechts und das System der Rechtswerte. Rechtsanthropologie. Persönlichkeit und Recht.

Annotation of the academic discipline

Philosophy of law is a discipline of the worldview core, which is designed to develop in students the ability of philosophical and legal understanding and analysis

of legal processes, in-depth understanding of theoretical and legal concepts and ideas.

The subject of the educational discipline is a worldview (ideal) form of knowledge of law, understanding and affirmation of its meaning, value and significance in the life of an individual and society as a whole, the relationship between the philosophical and legal understanding of law and other approaches to its understanding.

The purpose of studying the academic discipline "Philosophy of Law" is to form an understanding of the nature of law and law, values in law and legal values, development of a legal worldview and legal culture.

The content of the academic discipline is disclosed in the following sections: Content and purpose of the philosophy of law. Methodology and tools of philosophy of law. Legal ontology. Law as a phenomenon of the cultural and civilizational process. Legal epistemology: paradigm, doctrine, truth in law. Legal axiology. The value dimension of law and the system of legal values. Legal anthropology. Personality and law.

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Філософія права» укладена відповідно до освітньо-професійної програми Право, розробленої на підставі стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право галузі знань 08 Право для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, затвердженого та введеного в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 20 липня 2022 року № 644.

При підготовці програми навчальної дисципліни були використані матеріали досліджень зарубіжних наукових інститутів та університетів. З-поміж багатьох науково-дослідних установ варто виокремити юридичний факультет Мічиганського університету ([Philosophy of Law - University of Michigan Law School](#)), юридичні школи Оксфордського ([Oxford Studies in Philosophy of Law](#)), Чиказького ([Law and Philosophy | University of Chicago, The Law School](#)), Нью-Йоркського ([NYU Law](#)), Лейденського ([Philosophy of Law - Leiden University](#)) університетів, Університету Лінкольна ([What is the philosophy of law? University of Lincoln](#)), Університету Торонто ([Law and Philosophy - University of Toronto Faculty of Law](#)), Державного університету Східного Теннессі ([Philosophy and Law - East Tennessee State University](#)), факультет філософії та права Франкфуртської школи ([Philosophy & Law Department - Frankfurt School](#)), Єльський центр права та філософії ([Yale Center for Law and Philosophy](#)), інститут права та філософії Університету Сан-Дієго ([Institute for Law and Philosophy - University of San Diego](#)) та ін.

Предметом навчальної дисципліни є світоглядна (ідеальна) форма пізнання права, розуміння і утвердження його сенсу, цінності і значення в житті окремої особи і суспільства в цілому, співвідношення філософсько-правового осмислення права з іншими підходами до його осягнення.

Метою вивчення навчальної дисципліни «Філософія права» є формування розуміння щодо природи закону та права, цінностей в праві та правових цінностей, розвиток правового світогляду та правової культури.

Програмні компетентності відповідно до освітньо-професійної програми:
загальні:

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК8. Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК10. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства; усвідомлення цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК12. Здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми.

ЗК13. Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

ЗК14. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.
спеціальні (фахові, предметні):

СК1. Здатність застосовувати знання з основ теорії та філософії права, знання і розуміння структури правничої професії та її ролі у суспільстві.

СК2. Здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ та процесів у контексті їх впливу на сучасну правову систему.

СК3. Цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи.

СК8. Здатність застосовувати правові принципи та доктрини.

СК12. Здатність аналізувати правові проблеми та обґрунтовувати правові позиції.

СК13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ.

СК16. Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

Програмні результати навчання відповідно до освітньо-професійної програми:

РН 1. Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки задалегідь невідомих умов та обставин.

РН 3. Проводити збір і інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

РН 6. Оцінювати недоліки і переваги певних правових аргументів, аналізуючи відому проблему.

РН 11. Мати базові навички риторики.

РН 18. Застосовувати в професійній діяльності основні сучасні правові доктрини, цінності та принципи функціонування національної правової системи.

РН 19. Пояснювати природу та зміст основних правових явищ і процесів.

РН 20. Виокремлювати і аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки.

Навчальна дисципліна є обов'язковою.

Форма підсумкового контролю знань: екзамен.

Програмний зміст навчальної дисципліни¹

МОДУЛЬ 1. ЗМІСТ І ПРИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, ЇЇ МЕТОДОЛОГІЯ ТА ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК

Розділ 1. Зміст і призначення філософії права

Тема 1. Право та пошук його філософського сенсу

Визначення філософії. Виникнення філософії. Філософія і право. Особливості сучасного розуміння філософії. Роль філософії в сучасному житті суспільства. Особливості філософського підходу до світу. Особливості філософського пояснення світу. Призначення філософії.

Специфіка філософського осмислення соціально-культурних феноменів. Право як засіб гармонізації суспільних відносин, його вольовий та імперативний характер. Одвічна сутність права – забезпечення і захист людської свободи, справедливості, рівності, визначення їхніх можливостей і гарантій. Філософсько-світоглядний сенс права та його роль у формуванні свободи особи та почуття відповідальності. Духовні основи та метасоціальний зміст права. Мета права та його доцільність як світоглядні проблеми. Філософський та юридичний аспекти права, їх спільність, відмінність і особливості. Особливості філософського підходу до права порівняно з соціологічним, психологічним тощо. Сучасний стан викладання філософії права на юридичних факультетах університетів.

Історичні типи філософії права. Антична філософія права. Фюзис (логос) і номос: у пошуках справедливості. Демокріт. Софісти. Сократ. Платон. Аристотель. Епікур. Стоїки. Цицерон. Римські юристи.

Філософія права доби Середньовіччя: метафізичні передумови християнського світорозуміння; особливості поглядів А. Аврелія; право і закон Т. Аквінського. Середньовічні юристи.

Філософія права Нового часу та епохи Просвітництва: Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, Г. Лейбніц, Ш. Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, К. Гельвецій.

Філософсько-правові вчення в західній Європі кінця XVIII – середини XIX ст. Етико-правові ідеї філософії І. Канта. Види імперативів. Категоричний імператив. Філософія права Г. Гегеля: абстрактне право, мораль, моральність. Історична школа права (Г. Гуго, К. Савін'ї, Г. Пухта). Марксистська філософія права (К. Макс, Ф. Енгельс).

Філософія права у XX ст.: загальна характеристика та основні концепції. Неокантіанські концепції філософії права (Г. Радбрух, П. Новгородцев та ін.).

¹ При визначенні програмного змісту навчальної дисципліни використані: Програма навчальної дисципліни "Філософія права" / уклад.: О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов, Н. І. Сатохіна. Х.: Нац. ун-т "Юрид. акад. України", 2011. 12 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/PROGRAMS_2011/0038.pdf; Мультимедійний підручник "Філософія права". Національна академія внутрішніх справ. URL: https://arm.naiu.kiev.ua/books/fil_prava_pidr/Files/programma.htm#03 (дата звернення: 28.08.2022) та інші.

Неогегельянські концепції філософії права (Ф. Джентиле, Б. Чичерін). Чисте вчення про право Г. Кельзена. Концепції «відродженого» природного права. Екзистенціальна філософія права. Онтологічна концепція права Р. Марчича. Неопозитивістська концепція права Г. Харта. Пізнавально-критична теорія права (неопозитивізм О. Вайнбергера, П. Колера, П. Штрассера та М. Прішинга). Північноамериканська філософсько-правова думка (Л. Фуллер) Ліберальні концепції (Дж. Роулс, Р. Дворкін.). Феноменологічний підхід до права (Е. Гуссерль, Г. Фабр). Герменевтика права (Х. Гадамер, П. Рікер). Комунікативне обґрунтування права і справедливості (Ю. Габермас, К.-О. Апель, О. Гьофе).

Загальна характеристика сучасної філософії права. Зародження філософсько-правової думки в Україні (Г. Сковорода, П. Юркевич, М. Драгоманов, Б. Кістяківський, І. Франко). Філософія права в Україні: генеза та сучасний стан.

Тема 2. Предмет, завдання, сутність філософії права

Філософія права як світогляд, наука та навчальна дисципліна. Історичний характер становлення і формування філософії права як міждисциплінарної галузі наукового знання. Розробка філософії права як наукової теорії. Допарадигмальний стан становлення філософії права.

Об'єкт філософії права. Генеза предмету філософії права. Предмет філософії права: онтологічний, антропологічний, епістеміологічний, метафізичний, історико-логічний аспекти. Концептуальні підвалини філософії права. Основні питання філософії права. Підходи до розуміння філософії права.

Сутність філософії права. Коло проблем, що складають зміст філософсько-правової рефлексії: сутність права, метафізика і діалектика права, взаємовідношення держави, особистості та права, механізм забезпечення прав людини та предмет філософії права в історичному розвитку.

Види обґрунтування права (міфологічне, релігійне, філософське). Філософське обґрунтування права (категоріальне, концептуальне, доказове, методологічне).

Система зв'язків філософії права з іншими філософськими та юридичними дисциплінами. Структура філософії права (онтологія права, антропологія права, гносеологія права, аксіологія права, прикладний розділ). Світоглядна, методологічна, гносеологічна, аксіологічна, виховна та інші функції філософії права. Місце філософії права в системі соціогуманітарного знання та юридичної освіти. Співвідношення предметів філософії права, загальної теорії права та соціології права.

Фундаменталізація юридичної освіти як важливе завдання курсу філософії права. Значення філософії права для правотворчої, правозастосовчої, правоохоронної та правоосвітньої діяльності.

Розділ 2. Методологія та інструментарій філософії права

Тема 3. Методологія та інструментарій філософії права

Історія становлення філософсько-правової методології та сучасний стан досліджень в галузі філософії права в Україні та світі. Методологія правового пізнання та осмислення права. Структура методології філософії права (парадигми, концепти, концептуальні ідеї та моделі, методологічні принципи, методи). Ієрархія методів та підходів до вивчення права: філософсько-світоглядний підхід, загальнонаукові та спеціальні методи. Можливості застосування методів інших наук в юриспруденції.

Методологія філософії права та її рівні. Поліметодологізм як сучасна тенденція розвитку методології філософсько-правового знання (метафізика, діалектика, структуралізм, екзистенціалізм, феноменологія, герменевтика, психоаналіз, натурфілософія та інші методологічні засади філософсько-правового дискурсу).

Співвідношення натурфілософського, синергетичного, метафізичного та діалектичного методів у пізнанні права. Закони і категорії діалектики в праві. Сутність і явище в праві. Правова необхідність і випадковість. Можливість і дійсність, частина і ціле, кількість, якість і міра в праві. Зміст і форма права. Буття права в часовому та просторовому вимірі. Суперечність і гармонія, заперечення в розвитку права. Загальний зв'язок і розвиток – основні принципи діалектики права. Всезагальний зв'язок та взаємодія у праві. Генеза права. Принцип історизму в праві. Причинність та цілепокладання в праві. Системність у правових відносинах і в правовій діяльності. Проблеми сучасного національного праворозуміння та конституційного будівництва.

Філософський раціоналізм (онтологічний, гносеологічний, етичний) у поєднанні з філософсько-антропологічними пошуками як універсальна методологічна основа правознавства. Класичний, неklasичний та постнеklasичний тип наукової раціональності. Феноменологія як методологія філософських досліджень права. Екзистенційний підхід до визначення сутності права. Правова герменевтика як застосування у сфері права екзистенціально-феноменологічної герменевтики. Герменевтичне дослідження природного права. Спосіб знаходження відмінності між правом і законом в герменевтичній концепції. Співвідношення розуміння і пояснення. Комунікативний метод дослідження права. Інформаційний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-праксеологічний аспекти комунікації. Психоаналіз у праві. Теологічна інтерпретація природного права. Християнська антропологія – методологія теологічного природного права. Проблема колізії юридичної та релігійної норми. Натурфілософський підхід до права. “Людське” право як конкретизація всезагальних (космічних) законів.

Обмеженість нормативістської монометодології радянського правознавства. Поліметодологізм як сучасна тенденція розвитку методології філософсько-правового знання. Принцип взаємодоповнюваності методів. Сучасний теоретико-правовий дискурс і інтегративна юриспруденція.

Методологічні джерела сучасного європейського права: давньогрецька філософія права, римське позитивне право і християнська етика.

Філософсько-світоглядні основи багатоманітності визначень права. Поняття типу праворозуміння. Основні типи праворозуміння (легістський, природно-правовий (юснатуралістичний), лібертарно-юридичний). Класичні, неklasичні та постнеklasичні методи правопізнання. Способи обґрунтування права: об'єктивізм, суб'єктивізм, інтерсуб'єктивність. Відмінність витоків права та підходів до його тлумачення в юридико-позитивістській та природно-правовій доктрині.

Становлення та розвиток природно-правового мислення. Поняття природного права в історичному розвитку. Поняття та різновиди юснатуралізму. Класичні теорії та сучасні концепції природного права.

Історичні умови, теоретичні джерела та етапи формування і розвитку філософії позитивізму. Гносеологічний зв'язок форми філософського позитивізму з історичним розвитком юридичного позитивізму. Становлення юридичного позитивізму, його соціально-економічні та ідеологічні джерела, діалог з теоретиками природного права та історичної школи права. Визначальні теоретичні принципи юридичного позитивізму. Право як утворення держави, сукупність державно-владних примусових норм. Типи юридичного позитивізму (легізм, нормативізм, етатизм). Зміст і специфіка соціологічного позитивізму. Необхідність та взаємодія юснатуралістичної, натурфілософської, герменевтичної та позитивістської методології в юриспруденції.

МОДУЛЬ 2. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ТА ЇЇ ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ

Розділ 3. Правова онтологія. Право як феномен культурно-цивілізаційного процесу

Тема 4. Правова онтологія

Особливості і завдання філософської онтології. Специфіка правової онтології в порівнянні з філософською онтологією. Зміст правової онтології, її місце в системі філософії права.

Право, правовідносини, правосвідомість на різних етапах історичного процесу. Рівні та форми проявів буття (буття природи, буття людини, буття духовного, буття соціального). Особливості взаємодії і відносна самостійність правосвідомості та суспільного буття. Буття соціуму і буття права. Буття права в контексті легістського, юснатуралістського та лібертарно-юридичного праворозуміння.

Питання походження та форми існування права. Часове та просторове буття права. Життєвий світ. Єдність у праві минулого, сучасного, майбутнього.

Онтологічні основи соціально-правової реальності. Правова реальність як форма здійснення ідеї права. Структура ідеї права. Правова дійсність як єдність сутності та функціонування права. Співвідношення реального і формального у праві. Природне і позитивне право як основні елементи правової реальності: варіанти співвідношення.

Форми буття права: ідея права, закон, правове життя. Ідея права, норма права та правове життя як рівні правової реальності. Структура та елементи правової реальності (форми існування права). Свобода, справедливість, рівність як основні характеристики змісту ідеї права. Право як: закон, припис, норма. Співвідношення права і закону як проблема правової онтології. Протиправний закон і не правове законодавство як ігнорування ідеалу свободи, рівності, справедливості.

Правосвідомість: сутність, структура і функції. Інституційна і неінституційна форми буття правосвідомості. Рівні правосвідомості. Суб'єкти правосвідомості. Універсально-цивілізаційне і специфічно-культурне у правосвідомості. Правовий менталітет.

Тема 5. Інституційний вимір права. Право як явище цивілізації і культури

Духовні, культурологічні, економічні та соціальні передумови виникнення і становлення права. Право як феномен культури. Світоглядна, аксіологічна, регулятивна та цивілізаційна функції права. Місце та роль права в становленні цивілізації. Розмаїття цивілізацій та відповідних правових систем. Релігійно-правові системи в культурно-історичному процесі.

Право як явище цивілізації та культури. Світоглядні основи правової традиції й інновації. Національне й універсальне в праві. Правовий плюралізм як соціокультурний феномен. Інституційна і неінституційна форми буття правосвідомості.

Система суспільних відносин як предмет права та законодавства. Фактори впливу та генеза права в культурно-історичному процесі. Свобода особистості важлива умова існування права. Мораль, моральність – одна з передумов виникнення права. Мораль як джерело права.

Правова, моральна, економічна субстанційність держави і права. Взаємозв'язок права як міри свободи окремих індивідів, родини, громади, громадянського суспільства та як міри свободи державно-організованого народу. Можливість і дійсність реалізації права в межах держави.

Компроміс як необхідний елемент законотворчості. Законодавство як результат компромісу між різними соціальними силами суспільства. Національний, стратний, кастовий, класовий елемент у законодавстві. Майбутнє цивілізації та права.

Філософські проблеми права і влади. Соціально-історична сутність управління і влади та їх функцій. Поняття влади. Роль права в легітимації влади. Філософсько-правовий вимір влади. Співвідношення влади і права. Право як політична справедливість та обмежувач влади.

Республіканська і монархічна правосвідомість. Фашизм і диктатура: світоглядні основи та специфіка інституційного співвідношення права. Демократія і бюрократія. Проблема встановлення суспільного контролю над управлінською діяльністю.

Криза влади та її правові наслідки. Правова реформа в посттоталітарному суспільстві. Філософсько-світоглядні основи заперечення влади і держави. Філософсько-правовий погляд на суд як інституцію та владу.

Мова і право. Юридична герменевтика.

Розділ 4. Правова гносеологія: парадигма, доктрина, істина в праві

Тема 6. Правова гносеологія

Поняття правової гносеології, її роль у вирішенні філософських та теоретико-правових проблем. Гносеологізація провідних філософських напрямів як основна причина гносеологізації філософсько-правових концепцій сучасності. Особливості предметного поля правової гносеології: аналіз різних підходів щодо вирішення проблеми. Сутність гносеологічного та епістемологічного аспекту філософсько-правових досліджень.

Основні проблеми правової гносеології. Специфіка права як об'єкта теоретичного дослідження. Проблема теорії пізнання в історії філософії. Соціально-історичні аспекти пізнання права.

Загальносоціальні та національні особливості пізнання права. Основні етапи, рівні та методи пізнання у праві. Елементи гносеологічної структури права. Рівні гносеології права: загальноправовий, міжнародний, галузевий. Пізнавальні процеси у правотворчості.

Парадигма як основа правової теорії. Парадигма – сукупність сталих загальнозначущих правил, теорій, методів, схем наукової діяльності, що передбачає єдність у тлумаченні юридичної теорії, в організації емпіричних досліджень та інтерпретації її результатів. Парадигма права у класичній філософії права. Класична європейська юриспруденція про ідею права, її філософське обґрунтування, об'єктивний характер, феноменологічну даність, про постійні та змінювані елементи права. Традиційна парадигма в радянському праві, її критика у вітчизняній та зарубіжній літературі. Перегляд філософсько-методологічної парадигми у сучасному праворозумінні.

Політико-правова доктрина як основа філософії права. Українська політико-правова доктрина як різновид європейської. Офіційна радянська політико-правова доктрина і наслідки її перегляду для національного вчення про праворозуміння, нормоутворення та нормозастосування.

Праворозуміння та його види.

Тема 7. Істина в праві. Філософія правопорушення і покарання

Філософсько-методологічна рефлексія поняття істини в праві. Категорія істини як центральна категорія правової гносеології. Концепції істини. Класичний та сучасний підходи. Істина в праві та правова істина. Проблема істини в галузі правотворчості. Основні аспекти істинності норми права. Цілі правового пізнання. Гносеологічні принципи права. Необхідність відповідності юридичної норми правовій реальності як суціль, так і належній, оптимальному

шляху гармонізації суспільних відносин, особливостям даного історичного етапу розвитку суспільства, уявленням народу про свободу, рівність, відповідальність, справедливість. Дескриптивний та прескриптивний аспекти юридичної норми. Внутрішня та зовнішня істинність норми права.

Правова практика як критерій правової істини. Встановлення істини як мета правозастосовчої діяльності. Оптимізація пізнання істини у справі як мета кримінально-процесуального права. Гносеологічний аспект основних принципів кримінального процесу – всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, неупередженості слідства, суду, суворого дотримання прав і законних інтересів учасників кримінального процесу, принципу рівності та змагальності сторін, гласності діяльності суду, презумпції невинуватості тощо.

Розслідування злочину як різновид пізнавального процесу (переважно на епістемологічному рівні). Необхідність точного з'ясування обставин справи. Доказовий характер пізнання в ході розслідування. Криміналістична, слідча версія та наукова гіпотеза. Особливості пізнання під час розслідування злочину порівняно з науковим пізнанням.

Поняття, моделі та види юридичної аргументації. Поняття та особливості судової аргументації. Правила юридичної аргументації під час правозастосування.

Кваліфікація злочину як встановлення істини. Судове доказування та встановлення істини в суді. Винесення вироку з точки зору досягнення істини.

Предмет філософії правопорушення. Онтологія правопорушення. Філософсько-правовий аспект дослідження правопорушення: як кримінально-правового феномену, багатовимірного соціального явища в широкому контексті культурноцивілізаційного процесу. Антиномічний підхід до проблеми правопорушення. Розуміння правопорушення у різних типах праворозуміння. Правопорушення як діяльність, що заперечує природні права людини і викликає небезпечні наслідки як для неї самої, так і для суспільства в руслі юснатуралістичної традиції. Правопорушення приписів держави, закону, безвідносно до того, який він за змістом – правовий чи ні з позиції легістського праворозуміння.

Філософсько-кримінальні підходи до системи покарань. Покарання, примус, превенція і медіація у сфері каральних практик сучасності. Право покарання. Внутрішній зв'язок правопорушення і покарання. Онтологічна тотожність їх характеристик. Гносеологічна природа інтерпретації покарання в різних концепціях права. Ідея покарання в типах праворозуміння. Покарання і втілення цінності закону з позицій позитивізму. Покарання як засіб відновлення справедливості, як віддачі рівним за рівне в природноправовому право розумінні. Покарання як сублимована енергія суспільства в психоаналітичних концепціях права. Покарання як воля Бога, як його санкція за несправедливе життя в теологічних концепціях права. Соціально-правовий аспект покарання. Покарання як правова форма реалізації справедливості. Соціальний аспект антиномії покарання: захист суспільства від злочинності і

одночасна ініціація її інститутом покарання. Санкція як причина злочинності. Покарання як соціальне регулювання і як самопокарання. Визначення мети покарання в Кримінальному Кодексі України. Генеза інституту покарання. Концепт справедливого покарання у контексті філософії Просвітництва. Вчення І.Канта про смертну кару. Вчення Ч. Беккарія про смертну кару, її неефективність і невинуватість. Вчення Г. Гегеля про злочин як заперечення права. Суперечлива природа інституту смертної кари. Проблема смертної кари в сучасній Україні. Покарання і прощення. Покарання і каяття. Каяття і прощення як умови. Позбавлення волі як тип покарання. Протилежність мети ув'язнення та її наслідків. В'язниця як школа злочинності. Основні види інституту ув'язнення. Проблема смертної кари. Покарання, покаюння і прощення. Необхідність покарань як умова існування правової системи.

Філософсько-правові проблеми самогубства та еутаназії. Філософські питання відповідальності за сепаратизм і тероризм. Проблеми гуманізації покарання на сучасному етапі.

Розділ 5. Правова аксіологія. Ціннісний вимір права та система правових цінностей

Тема 8. Правова аксіологія

Сутність та основні етапи розвитку філософської аксіології, її зв'язок з правовою аксіологією. Цінність як центральне поняття філософської аксіології. Основний критерій цінності. Суб'єктивна сторона і об'єктивний характер цінності. Право як цінність. Ціннісні основи права.

Правова аксіологія: історія виникнення, основні поняття та принципи. Основні типи сучасних аксіологічних концепцій, їхній вплив на розуміння природи права: 1) аксіологічний онтологізм і трансценденталізм; 2) аксіологічний плюралізм і релятивізм; 3) напрямок "помірного релятивізму цінностей". Право і мораль.

Потреба людини у гідному житті. Аксіологічний аспект гідності. Прагнення людини до захисту власної гідності як прояв її духовної природи.

Власність як похідна прагнення до життя. Прагнення людини до власності як прояв її тілесної природи. Основні форми власності. Власність і право власності, приватна власність і право приватної власності як категорії аксіології права.

Свобода як цінність, що впливає з гідності. Право як форма свободи. Свобода «юридична» і «фактична». Свобода «внутрішня» та «зовнішня». Свобода «від» (негативна свободу) і свобода «для» (позитивна свобода). Основні концепції свободи та їх соціальне підґрунтя. Натурфілософське і анархічне трактування свободи. Свобода як можливість вибору. Свобода як пізнана необхідність. Свобода і відповідальність, діалектичні зв'язки між ними. Правові методи утвердження свободи і відповідальності у житті суспільства.

Справедливість і рівність як категорії правової аксіології. Структура і властивості справедливості. Історія та сучасні концепції справедливості.

Антиномії справедливості й антиномії права. Норма права і проблема належно-ідеального. Процедура оцінювання права. Належне і норма права в неокантіанстві та нормативізмі. Загальне благо як моральна і правова цінність. Ціннісні орієнтації особистості як найважливіші елементи її внутрішньої структури. Правовий ідеал.

Поняття про інструментальну (службову) цінність права. Власна цінність права як методу цивілізованого вирішення конфліктів у суспільстві.

Класифікація цінностей у політико-правовій галузі. Індивідуалістсько-конкурентні, групово-кооперативні, колективістські та корпоративні цінності.

Тема 9. Філософський зміст і обґрунтування прав людини

Людина – головна цінність суспільства. Загальнолюдські цінності як цілі права. Життя, гідність, власність, свобода, рівність, справедливість як загальнолюдські та правові цінності. Система цінностей та їх відображення у праві. Людське життя як цінність. Діалектика життя окремої людини та існування суспільства загалом.

Феномен прав людини. Права людини як вид прав. Негативні свободи («status negativus»), позитивні права участі («status activus») і соціальні права («status positivus»). Ліберальний і соціалістичний підходи до розуміння феномену прав людини. Права людини як моральні права або як юридичні права. Природні і позитивні права. Природні права і права людини. Поняття і ознаки прав людини. Структура прав людини. Носії, адресати і зміст прав людини. Типи прав людини: вимоги, свободи, повноваження, імунітети (В. Гофельд). Права людини і права громадянина. Права і обов'язки як два модуси права. «Вродженість», «священність» і «невідчужуваність» прав людини.

Обґрунтування ідеї прав людини. Існування прав людини: теоретичне і практичне значення питання. Чи можливе обґрунтування прав людини: скептичний і нескептичний підходи. Скепсис щодо існування прав людини (І. Бентам, А. Макінтайр). Підходи до обґрунтування прав людини: абсолютне обґрунтування (К.-О. Апель, А. Гевірт, О. Гьоффе) та відносне обґрунтування (Дж. Ролз, Ю. Габермас, Р. Алексі). Антропологічна основа прав людини: людська гідність, біологічна природа, автономія особистості, раціональність? Обґрунтування прав людини з позицій максимальної і мінімальної антропології. Права людини як взаємне забезпечення дієздатності. Моральний підхід до обґрунтування прав людини через «трансцендентальний обмін» (О. Гьоффе). Права людини як основа права. Суверенітет народу і права людини як принципи легітимації правопорядку (Ю. Габермас). Релігійний, соціо-біологічний, інтуїтивістський, консенсусний, інструментальний, культурний підходи до обґрунтування прав людини. Експлікативно-екзистенціальне обґрунтування прав людини (Р. Алексі). Чи потрібне обґрунтування прав людини: прогресивний і регресивний маршрут думки (П. Рікбор).

Свобода людини та її межі. Свобода як цінність. Свобода зовнішня і внутрішня. Фактична і юридична свобода. Свобода позитивна і негативна (І.

Берлін). Людина як свобода. Свобода як умова можливості і причина необхідності прав людини. Суб'єктивне право і його межі: класичний лібералізм (принцип шкоди), патерналізм і юридичний моралізм. Фундаментальне право на свободу і похідне право бути вільним від неправомірно мотивованого законодавства. Застосування базового права на свободу. Чи існує абсолютна свобода? Чи існують абсолютні права? Межі свободи і межі прав людини. Конфлікти прав і способи їх вирішення.

Ідея рівності. Рівність як основа прав людини. Уявлення про рівність у різні історичні періоди. Теорії рівності і обґрунтування нерівності. Поняття можливості в концепції рівності. Егалітаризм і дистрибутивна рівність (Дж. Раз). Ідея моральної рівності. Ліберальна рівність. Рівність і необхідні відмінності. Рівність як базова цінність (Р. Дворкін). Соціальні і природні нерівності. Рівність юридична. Рівність формальна (рівність можливостей) і фактична (рівність результатів). Принципи диференціації і позитивної дискримінації. Свобода і рівність: конфлікт або компроміс? Економічна нерівність і нерівність статусів (У. Кімліка) у світлі концепції прав людини.

Справедливість і права людини. Справедливість як цінність. Права людини як основа справедливості. Свобода і справедливість. Справедливість і рівність. Справедливість і солідарність. Справедливість в умовах плюралізму: толерантність. Ідея глобальної справедливості.

Розділ 6. Правова антропологія. Особистість і право

Тема 10. Правова антропологія

Виникнення філософської антропології. Основні поняття і принципи антропології. Вплив філософської антропології на розвиток правової думки. Поняття правової антропології, її місце в системі філософії права. Специфіка правової антропології у порівнянні з філософською антропологією. Конституючі (основні) питання правової антропології. Антиномія: «образ людини» та «образ права».

Юридичні джерела антропології права. Філософсько-антропологічні джерела антропології права. Юридична антропологія в Україні: основні ідеї та підходи. Людина як правова істота. Філософсько-правова думка про правові характеристики людини.

Поняття особистості. Філософія про відносини між особистістю і суспільством. Природа людини і право. Антропологічні основи права. Концепція множинності сутності людини та її наслідки. Відособлення особистості від суспільства в процесі його розвитку як першоджерела права. Людиномірність права. Гуманізм як принцип права. Право крізь призму людських здібностей. «Індивід, індивідуальність, особистість»; «людина юридична»; «суб'єкт права». Сутність «людини юридичної». Право і воля людини як її влада над собою, своїми почуттєвими потягами та бажаннями. Структура особистості. Правовий суб'єкт.

Права людини як ресурс сучасного права. Співвідношення права людини і

демократія. Злочини проти людяності як об'єкт сучасної філософії права. Механізми формування правової особистості. Правова соціалізація.

Філософія гендеру. Основи теорії гендеру. Філософське ставлення до гендерної злочинності.

Тема 11. Концепція природного права. Філософія прав людини

Теорія природного права як підґрунтя філософсько-правового розуміння прав людини. Поняття, сутність та структура прав людини. Права людини як нормативна форма взаємодії індивіда, суспільства і держави. Права і свободи людини і громадянина як досягнення розвитку людства. Інститут прав людини та його генеза в культурі. Три покоління прав: невідчужувані права людини, соціально-групові, державно-національні. Права людини як моральні критерії правопорядку. Статус прав людини як критерія легітимації правових інститутів. Права людини як засіб об'єктивації простору особистої автономії. Зміст "природних", "священних", "невідчужуваних" прав людини. Обґрунтування цінності прав людини.

Конституційне визнання особистості та людського життя як мета державної політики. Право як засіб досягнення рівності та справедливості. Свобода і юридична відповідальність: суспільний та індивідуальний виміри. Гуманізм і проблема покарання. Юридичний механізм забезпечення прав людини (Конституція, нормативні акти, юрисдикційні органи).

Межа влади держави над людиною. Поняття правової, світської та суспільної держави у класичній філософії права. Право громадянина на необхідний захист від держави у класичній філософії права. Право громадянина на необхідний захист від держави. Теорія суспільного договору. Держава, її інституції як менеджер найнятий громадянським суспільством та людиною.

Генезис ідеї прав людини. Міжкультурна схожість: ідея людської гідності і боротьби проти несправедливого панування як передісторія ідеї прав людини. Роль християнства у формуванні концепції прав людини. Права людини в ісламі. Права людини в буддизмі. Права людини в конфуціанстві.

Утвердження ідеї людської гідності в епоху Середньовіччя і Ренесансу.

Права людини в контексті юридичного світогляду Нового часу. Концепція прав людини у традиції природного права (Г. Гроцій, Т. Гоббс, Дж. Локк, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Т. Пейн). Концепція «суспільного договору» і права людини. Ідея автономії особистості і моральне обґрунтування прав людини. Моральна філософія Канта як важлива стадія формування ліберального підходу до прав людини. Деонтологічні та консеквенціалістські теорії прав людини. Ранні критики прав людини.

Основні підходи до прав в західній моральній, правовій і політичній філософії ХХ ст. Ю. Габермас, Г. Л. А. Гарт, Р. Дворкін, Р. Нозік, Дж. Раз, Дж. Ролз, Дж. Фейнберг, Дж. Фінніс, Лон Л. Фуллер про права.

Ідея прав людини у вітчизняній інтелектуальній традиції. С. Дністрянський, М. Драгоманов, Б. Кістяківський, П. Новгородцев, В.

Соловйов, І. Франко, П. Юркевич про права.

Законодавче закріплення прав людини у міжнародно-правових актах та законодавстві окремих країн.

Теорія поколінь прав людини. Сучасний каталог прав людини.

Сучасний дискурс прав людини. Філософія прав людини у ХХІ ст. Основні підходи до обґрунтування прав людини і розуміння їх змісту у працях сучасних провідних теоретиків прав людини. Основні проблеми сучасної філософії прав людини.

Критика теорії і практики прав людини. Методологічне значення діалогу морального універсалізму і морального релятивізму для інтерпретації ідеї прав людини. Чому відбувається знецінення прав людини і чи можливо його зупинити? Причини скепсису відносно прав людини. Позитивістська інтерпретація прав людини (Г. Л. А. Харт, Дж. Раз, Є. Булигін). «Ліва» критика прав людини: марксизм (С. Жижек), реформістський соціалізм (Т. Маршалл), анти колоніалізм (Ф. Фанон). Права людини як фікція, заснована на фікції рівності. Критика прав людини як критика капіталізму. Несвобода вибору. Критика прав людини «справа»: комунітаризм (Ч. Тейлор, А. Макінтайр). Співвідношення права і блага. Критика прав людини як критика ліберального індивідуалізму. Феміністська критика прав людини (С. Бенхабіб). Постфемінізм. Мультикультуралізм як факт культурної різноманітності, як дискурс і як альтернатива ліберальному егалітаризму (Б. Парек, О. Радтке). Екологістська критика прав людини: від енвайронменталізму до радикального екологізму як антигуманістичної теорії. Права людини vs права природи (Г. Йонас). Незахідні підходи до прав людини. Регіональні декларації прав людини. «Азіатські цінності» і права людини. Ісламський підхід до прав людини. Права людини в політичній культурі Індії. Критика незахідних концепцій прав людини.

Проблема колективних прав людини. Права людини: колективні чи індивідуальні? Права «третього покоління» і відповідальність світової спільноти. Меншини в теорії і практиці прав людини. Поняття «дискримінації». Феномен рабства. Поняття «расизму». Неорасизм. Сучасна критика расизму (Ж. Бодрійяр, М. Фуко, У. Еко). Виникнення ідеї колективних прав як реакція на геноцид і масову дискримінацію за расовою, етнічною, конфесійною, статевою та іншими ознаками. Закріплення ідеї особливих прав групи на захист своїх інтересів і реалізацію специфічних прав. Групи з особливими правами. Критика групових прав: дискусія між «ліберальними індивідуалістами» і «ліберальними культуралістами» (В. Кімліка, Дж. Валдрон). Академічні, громадські і політичні дебати щодо мультикультуралізму. Історична пам'ять і права людини. Пам'ять і забуття. Толерантність, визнання, справедливість, розуміння, взаєморозуміння, примирення і досвід прощення в контексті порушень колективних прав людини у ХХ–ХХІ ст.ст.

Права людини і права дитини. Сучасні дебати щодо окремих видів прав та їх класифікації. Права людини у світі, що глобалізується.

Насильство і права людини (порушення і захист прав людини).

Футурологія прав людини.

Тема 12. Громадянське суспільство як суб'єкт творення правової держави

Теорія «громадянського суспільства». Співвідношення громадянського суспільства та правової держави. Поняття перехідного суспільства. Філософське осмислення сучасного правового стану суспільства. Громадянське суспільство: сутність, основні характеристики і значення в історичному розвитку. Суб'єкти громадянського суспільства. Людина як елемент громадянського суспільства.

Ідея народного суверенітету. Громадянське суспільство як форма реалізації ідеї народного суверенітету. Взаємозв'язок і конкуренція народного і державного суверенітетів.

Правова держава: сутність, ознаки. Ідея правової держави в історії філософії права. Правова держава та громадянське суспільство: взаємозв'язок інститутів. Ідея соціальної держави. Співвідношення «правова» та «соціальна» держава і громадянське суспільство.

Правова культура. Значення правової культури в діяльності юриста. Співвідношення правової культури особи та держави. Правовий нігілізм. Роль правосвідомості та правової культури у формуванні правової держави. Проблема реалізації ідеї правової держави в сучасній Україні.

Рекомендовані джерела інформації:

Першоджерела

1. Алексі Р. Теорія дискурсу і права людини. Філософія права і загальна теорія права; пер. з англ. С. І. Максимова, О. О. Уварової. 2013. № 1. С. 73–98.
2. Аллан Т.Р.С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права; пер. з англ. Р.А. Семків. К., 2008. 385 с.
3. Апель К.-О. Дискурс і відповідальність. К.: Дух і літера, 2009. 430 с.
4. Апель К.-О. Дискурсивна етика: політика і право. К.: Укр. філос. фонд, 1999. 74 с.
5. Арндт Х. Джерела тоталітаризму. К.: Дух і літера, 2002. 539 с.
6. Аристотель. Метафізика//Аристотель. Сочинения в четырёх томах. М., 1976. Т.1. С.119.
7. Бех Ю.В. Саморозгортання соціального світу. К., 2007. 248с.
8. Боецій Северин. Розрада від філософії. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2002. 146 с.
9. Бубер М. Проблема человека. Н. Кушнир (пер.). К.: Ника-Центр, 2008. 96 с.
10. Габермас Ю. Постметафізичне мислення. К. : Дух і літера, 2011. 280 с.
11. Гаск Ф.А. Конституція свободи; пер. М. Олійник, А. Королишин; Міжнародний фонд «Відродження», Центр розвитку видавничої справи Інституту відкритого суспільства. Будапешт, Львів, 2002. 556 с.
12. Гегель Г. Основи філософії права або природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука і М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. 329 с.
13. Гьофе О. Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу. К.: Альтерпрес, 2003. 263 с.
14. Гьофе О. Справедливість і субсидарність. К. : Альтепрес, 2004. 144 с.
15. Дворкін Р. Серйозний погляд на права. К.: Основи, 2000. 520 с.
16. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямовувати свій розум і відшукувати істину в науках. К.: Тандем, 2001. 104 с.
17. Жоль К. К. Философия и социология права / К. К. Жоль. К.: Юринком Интер, 2016. 480 с.
18. Іларіон Київський. Слово про закон і благодать // Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник. К.: Либідь, 1994. 560 с.
19. Кант І. Критика чистого розуму. К.: Юніверс, 2000. 504 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kant_Immanuel/Krytyka_chystoho_rozumu.pdf?PHPSESSID=10ras151gg7clnchb4eu854173
20. Кельзен Г. Чисте правознавство. К. : Юніверс, 2004. 195 с.
21. Кістяківський Б. Вибране. К. : Абрис, 1996. 512 с.
22. Кістяківський Б.О. Філософія наукового ідеалізму // Вибране. К.: Абрис, 1996. 512 с.
23. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до теорії мовного релятивізму). Львів: Літопис, 2002. 304 с.
24. Костенко О.М. Культура і закон у протидії злу: монографія. К.: Атіка, 2008. 352 с.
25. Локк Д. Два трактати про врядування. К.: Основи, 2001. 265 с.
26. Макіавеллі Нікколо. Флорентійські хроніки. Державець. Х. : Фоліо, 2013. 511 с.

27. Маркузе. Эрос и цивилизация: Философское исследование учения Фрейда: Пер. с англ. А.А. Юдин (пер.и предисл.). К.: Б-ка Украины для юношества, 1995. 314 с.
28. Міл, Джон Стюарт. Про свободу: Есе / Пер. з англ. Київ: Видавництво Соломії Павличко Основи, 2001. 463 с. URL: <http://litopys.org.ua/mill/mill.htm>
29. Ніцше Ф. Так Казав Заратустра. Жадання влади. К. : Дніпро, 1993. 415 с.
30. Окіншевич Л. Вступ до науки про право і державу. Мюнхен, 1987. 223 с.
31. Оксфордська історія в'язниць: практика покарання в західному суспільстві: зб.статей 14 авторів / Морріс Н., Ротмен Д.Дж. (ред.); пер. з англ. К., 2009. 560 с.
32. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: У 2-х т. Т. 2 К.: Основи, 1994. 494 с.
33. Прокопович Ф. Натурфілософія, або фізика // Історія філософії України. Хрестоматія: Навч.посібник. К.: Либідь, 1994. 560 с.
34. Рассел Б. Человеческое познание, его сфера и границы. Н.В. Воробьев (пер.с англ.). К.: Ника-Центр, 2001. 560 с.
35. Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П.Таращука, Київ: Основи, 1995. 759 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Russell_Bertrand/Istoriia_zakhidnoi_filosofii/
36. Рікер П. Право і справедливість. К.: Дух і літера, 2002. 216 с.
37. Свендсен Ларс Фр. Г. Філософія свободи [Текст] / Ларс Фр. Г. Свендсен; пер. с норв. С. Волковецька. Львів : Видавництво Анетти Антоненко; Київ : Ніка-Центр, 2016. 336 с.
38. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2-х т. К. : Наукова думка, 1973. Т. 2. 576 с.
39. Сартр Жан-Поль. Буття і ніщо: Нарис феноменологічної онтології. Пер. з фр. В. Лях. К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2001. 854 с.
40. Сковорода Г.С. Сад божественних пісень. Х.: Майдан, 2002. 127 с.
41. Смотрицький М. Тренос, тобто плач... // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія у 2-х ч. Ч.2. К.: «Наукова думка», 1995. 432 с.
42. Франко І. Філософські праці // Зібрання творів у 50-ти т. т. 45. К.: Наукова думка, 1986. 574 с.
43. Фрейд З. О сновидениях. «Я» и «ОНО»: пер. с нем. Х.: Фолио, 2007. 256 с.
44. Фуллер Л. Мораль права. К.: Сфера, 1999. 232 с.
45. Харт Х.Л.А. Концепція права. Київ: Сфера, 1998. 236 с.
46. Циппеліус Р. Філософія права; пер. з нім. Є.М. Причепій [та ін.]; ред. пер. Є.М. Причепій. К., 2000. 300 с.
47. Щасний-Гербут Я. Розмисел про народ руський // Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія у 2-х ч. Ч.2. К.: «Наукова думка», 1995. 432 с.
48. Юркевич П. Д. З рукописної спадщини. К.: Видавничий дім «KM Academia», Університетське видавництво «Пульсари», 2000. 332 с.

Хрестоматії

49. Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник. К.: Либідь, 1994. 560 с.
50. Світ мудрості. Хрестоматія з філософії: Навч. посібник / Упорядники Г. Орендарчук, М. Шумка. Тернопіль: Астон, 2004. 272 с.
51. Філософія: Хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. Рекомендовано МОН / За ред. Л.В. Губерського. К.: Знання, 2012. 621 с.

52. Філософія [Текст] : хрестоматія : навч. посібник / відповід. ред. О. О. Валуйський. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. 112 с.

Основні рекомендовані джерела інформації:

53. Актуальні проблеми філософії права: посібник / О. М. Балинська, А. С. Токарська, В. А. Яценко; за заг. ред. О. М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 612 с.

54. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права: підручник для юрид. спец-тей вищих навч. Закладів. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 472 с.

55. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія: підручник (Гриф МОН України), 2-ге видання, перероблене і доповнене. Х.: Право, 2019. 432 с.

56. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації. Х.: Право, 2016. 336 с.

57. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/04/Posibnyk_maket_2021_2.pdf

58. Сливка С. С. Проблеми філософії права: навч. посіб., Нац. ун-т «Львів. Політехніка», Навч.-наук. ін-т права і психології. 2-е вид., перероб. і доп. Х. : Право, 2015. 192 с.

59. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. Х. : Право, 2017. 208 с.

60. Dworkin R. Law's Empire. Fontana, London, 1986. 484 p. URL: <https://www.filosoficas.unam.mx/~cruzparc/empire.pdf>.

61. The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law / Edited by Jules L. Coleman, Kenneth Einar Himma, and Scott J. Shapiro. New York, 2002. 737 p.

Додаткові рекомендовані джерела інформації:

62. Андреев Д. В., Вовк В. М., Івченко Ю. В, Павлишин О. В. Філософія права: актуальні проблеми та сучасні інтерпретації : Вид. 2-е, перероб. та доп. К. : НАВС, 2013. 224 с.

63. Антологія правничої думки в Галичині (1889-1900) / А.С. Токарська та ін.; за заг. ред. М.М. Цимбалюка. Львів: ЛьвДУВС, 2013. Т. 1. 408 с.

64. Антологія української юридичної думки: В 6-и т. /Ю.С. Шемшученко (заг. ред.), В.Д. Бабкін (упоряд.), І.Б. Усенко (відп. ред.). Т. 1: Загальна теорія держави і права, філософія та енциклопедія права. К.: Вид. Дім «Юридична книга», 2002. 568 с.

65. Афанасенко В. С., Горлач М. І., Данильян О.Г., Дзьобань О.П., Квіткін П.В. Соціальна філософія: підруч. для вищої школи. Х.: Прапор, 2011. 679 с.

66. Балинська О.М. Філософія права (вербально-біхевіористський підхід): словник (категорії, поняття, терміни. Львів: ПАІС, 2008. 164 с.

67. Балинська О.М., Токарська А.С., Яценко В.А. Актуальні проблеми філософії права: посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 611 с.

68. Балинська О.М. Семіотика права: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

69. Балинська О.М. Семіотика права: словник (категорії, поняття, терміни). Дрогобич: Посвіт, 2013. 92 с.

70. Бандурка О. М., Тягло О. В. Юридична логіка : підручник. 2-е вид., переробл. і доповн. Х. : Золота миля, 2017. 216 с.
71. Баумейстер А. О. Філософія права: навчальний посібник. К.: видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. 311 с.
72. Баумейстер А.О. Філософія права: навчальний посібник. Вінниця: О.Власюк, 2007. 224 с.
73. Бачинин В. Философия права и преступления. Х.: Фолио, 1999. 607 с.
74. Бачинин В. А., Панов М. І. Філософія права: Підручник для юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. К.: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 472 с.
75. Бернюков А.М. Юридична реальність: монографія. Хмельницький: ЦНТІ, 2016. 389 с.
76. Бліхар В. С., Рувін О. Г. Свобода. Громадянське суспільство. Держава. Філософсько-правовий дискурс: монографія. К.: КНІСЕ, 2015. 357 с.
77. Бобровник С.В. Компромiс i конфлікти у праві: антропологокомунікативний підхід до аналізу: монографія. К.: Юридична думка, 2011. 384 с.
78. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади: монографія. Х. : Право, 2010. 464 с.
- 79. Велика українська юридична енциклопедія : Т. 2 : Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. Наук України ; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого: Право, 2017. 1128 с.**
80. Гарасимів Т.З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 420 с.
81. Гарасимів Т.З. Філософема девіантної поведінки: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 356 с.
82. Гарсимів О.І. Філософсько-правовий аспект соціальної відповідальності в діяльності органів внутрішніх справ: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 188 с.
83. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 т. К. : Фенікс, 2006. 1747 с.
84. Горський В. С. Історія української філософії. К.: Наукова думка, 2001. 376 с.
85. Грищук В.К. Соціальна відповідальність: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 152 с.
86. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія. Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2012. 736 с.
87. Грищук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми: монографія. К.: Атіка, 2007. 432 с.
88. Гуменюк Л. Соціальна конфліктологія: навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 564 с.
89. Гуренко М.М. Розвиток політико-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина: Монографія. К.: Логос, 2002. 252 с.
90. Гуренко М.М. Теоретико-правові проблеми гарантій прав і свобод людини та громадянина: монографія. К.: Логос, 2001. 218 с.

91. Данильян О. Г. Філософія права : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. О. Г. Данильяна. М. : Право, 2015. 272 с.
92. Дудаш Т. Праворозуміння крізь призму герменевтики / Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Львів: Край, 2010. 248 с.
93. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень. Одеса: Юридична література, 2006. 302 с.
94. Захарцев С. І. Філософія і теорія права: монографія. Х.: Панов, 2015. 256 с.
95. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с.
96. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях: Монографія. Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.
97. Козловський А.А. Право як пізнання: вступ до гносеології права. Чернівці: Рута, 1999. 295 с.
98. Козловський А.А. Філософія права. Навчально-методичний посібник. Чернівці: Рута, 2003. 128 с.
99. Комаха Л. Г. Логічні засади аргументації у філософському знанні. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 360 с.
100. Костенко О.М. Соціальний натуралізм. Про соціальну природу та її закони. Івано-Франківськ: Петраш К.Т., 2019. 72 с.
101. Костицький М. В., Чміль Б. Ф. Філософія права. Навч. посіб. К.: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
102. Кузнецов В. І. Філософія права. Історія та сучасність. Навчальний посібник. К.: ВД «Стилос», 2003. 382 с.
103. Максимов С. Правовая реальность: опыт философского осмысления. Х.: Право, 2002. 328 с.
104. Максимов С. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибр. праці: статті, аналіт. огляди, переклади (2003-2011). 2-ге вид., допов. Х.: Право, 2012. 432 с.
105. Максимов С. І. Філософія права: сучасні інтерпретації: вибрані праці: статті, аналітичні огляди, переклади (2003-2010). Х. : Право, 2010. 336 с.
106. Марченко О. В. Філософія права: навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 304 с.
107. Мельничук Н. Ю. Дискурс «злочину» та «покарання» у контексті класичної філософської парадигми: монографія. Львів: Край, 2006. 328 с.
108. Мельничук Н. Ю. Категорії злочин та покарання в європейській філософській традиції: монографія. Львів: Край, 2009. 360 с.
109. Моїсеєв С. В., Сатохіна Н. І., Разметаєва Ю. С. «Філософія прав людини»: матеріали до навчального курсу. Філософія права і загальна теорія права. 2015. № 1–2. С. 418-435. URL: <http://phtl.nlu.edu.ua/article/view/182349/182339>.
110. Налуцишин В. В. Соціальний контроль у забезпеченні правового порядку: філософсько-правова ідея та її сучасний розвиток: монографія. Хмельницький: ФОП Мельник А.А., 2018. 337 с.
111. Історія вчень про право і державу: хрестоматія для юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / авт. уклад. Г.Г. Демиденко; за заг. ред. О.В.Петришина. – 6-те вид. доп. і змін. Харків: Право, 2014. 928 с.
- 112.6. Кормич А. І. Історія вчень про держав

113. Оборотов Ю. Н. Традиции и обновление в правовой сфере: вопросы теории (от познания до понимания права): монографія. Одесса: Юридическая дитература, 2002. 280 с.
114. Оніщенко Н. М. Юридична відповідальність держави перед особою: монографія. К.: Юридична думка, 2007. 320 с.
115. Патей-Братасюк М. Антропоцентрична теорія права. Навч. посіб. К., 2010. 396 с.
116. Патей-Братасюк М. Г. Нариси з філософії права: курс лекцій. Тернопіль, 2002. 92 с.
117. Патей-Братасюк М. Г. Філософія права. Тернопіль, 2006. 131 с.
118. Петрова Л. В. Нариси з філософії права: Навч. посібник. Х. : Національна юридична академія, 1995. 260 с.
119. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): Монографія Х.: Право, 2008. 240 с.
120. Почаський С. Євхаристіон, або вдячність. Українські гуманісти епохи Відродження: Антологія у 2-х ч. Ч.2. К.: «Наукова думка», 1995. 432 с.
121. Почепцов Г. Семиотика. К.: Рефл-бук; Ваклер, 2000. 432 с.
122. Почепцов Г. Тоталитарный человек. Очерки тоталитарного символизма и мифологии. К.: Глобус, 1994. 152 с.
123. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства: монографія. Х: Право, 2007. 248с.
124. Рабінович П. М. Філософія права. Ч. 1–2 : Філософія права як наука. Гносеологія права. К. : Ін Юре, 2013. 232 с.
125. Рабінович П. М. Філософія права: проблеми і підходи. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. 332 с.
126. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. 464 с.
127. Рабінович С. П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 576 с.
128. Разметаєва Ю. С. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства. Х., 2013. 196 с.
129. Речицкий В. В. Символичесая реальность и право: монографія. Львов: ВНТЛ-Классика, 2007. 732 с.
130. Ричков М. О. Філософія права (дискусії під час занять). К. НТУ 2007. 138 с.
131. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і "розбудова держави". К.: Критика, 2000. 272 с.
132. Савайда О. І. Енциклопедія права в системі юридичних наук: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2012. 212 с.
133. Савенко В. В. Закон у структурі правової реальності: монографія. Тернопіль: Астон, 2015. 459 с.
134. Савчук С.В. Юридична соціологія: предмет та місце в системі юридичних наук. Чернівці: Рута, 2003. 240 с.
135. Саух П. Ю. Філософія: навчальний посібник. Житомир: Видавництво Житомирського державного педагогічного університету. 2003. 254 с.
136. Ситар І. М. Онтологічні функції права: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2009. 208 с.
137. Сливка С. С. Філософія права : навч. посіб.; Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 264 с.

138. Сливка С.С. Природне та надприродне право: монографія: У 3 ч. Ч. 1: Природне право: історико-філософський погляд. К.: Атіка, 2005. 224 с.
139. Сливка С.С. Українська національна філософія права: антологічний ракурс Львів: Воля, 2001. 168 с.
140. Сливка С.С. Філософія права: навч. посібник. К.: Атіка, 2012. 255 с.
141. Сливка С.С. Філософія права: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 264 с.
142. Стовба А. В. Неклассическая философия права. Х.: [б.и.], 2013. 272 с.
143. Таманага Браян. Верховенство права: історія, політика, теорія / Перекл. з англ. А.Щенка. К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2007. 208 с.
144. Тамір Я. Ідея людини. К.: Смолоскип, 2002. 1126 с.
145. Токарська А.С. Комунікація у праві та правоохоронній діяльності: монографія. Львів, 2005. 284 с.
146. Торяник В. М. Філософія та соціологія права (в схемах та визначеннях): підручник / В. М. Торяник, П. В. Макушев. Херсон : Гельветика, 2020. 244 с.
147. Тьоніс Ф. Спільнота та суспільство. К. : Дух і літера, 2005. 262 с.
148. Удовика Л. Г. Трансформація правової системи в умовах глобалізації: антропологічний вимір: монографія. Х. : Право, 2011. 552 с.
149. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і неокласичних інтерпретаціях: монографія / А.Ф. Карась. Київ; Львів, 2003. 520 с.
150. Філософія прав людини / За ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна. К.: Ніка-Центр, 2012. 320 с.
151. Філософія права : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / за заг. ред. М. В.Костицького, Б. Ф.Чміля; Нац. акад. внутр. справ України. К. : Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
152. Філософія права. За заг. Ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. К.: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
153. Філософія права. За редакцією Джоела Фейнберга та Джоулса Коулмена. К. Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2007. 1256 с.
154. Філософія права. Підручник. В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов. К.: " Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. 468 с.
155. Філософія права: Комплексні навчально-методичні матеріали / уклад. Н. І. Гончарова. Одеса : ОДУВС, 2018. 152 с.
156. Філософія права: навч. посіб. / За заг. ред. О.Г. Данильяна. К.: Юрінком Інтер, 2002. 272 с.
157. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. / за ред. д-ра філос. наук, проф. О. Г. Данильяна. – Харків: Право, 2009. – 208 с.
https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009_2/FilosofUchebn2009.pdf
158. Філософія права: навч. посіб. Львів: Юр. ф-т ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 332 с.
159. Філософія права: Навчальний посібник / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Зайчківський та ін.; За заг. ред. М.В.Костицького, Б.Ф.Чміля. К.: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.
160. Філософія права: проблеми та підходи: Навч. посіб. для студ. спец. «Правознавство» / П. М. Рабінович, С. П. Добрянський, Д. А. Гудима та ін. ; П. М. Рабінович (заг.ред.). Л., 2005. 290 с.
161. Філософія: навч. посіб. / авт. кол.: В.С. Бліхар, М.П. Гетьманчук, Н.В. Гайворонюк та ін.; за ред. М.П. Гетьманчука. Львів: ЛьвДУВС, 2010. 343 с.

162. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Туберський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. К.: Вікар, 2001. 516 с.
163. Філософія: навч. посіб. для студ. ВНЗ. / С.П. Щерба, В.К. Щедрін, О.А. Заглада; за заг. ред. С.П. Щерби. К.: МАУП, 2004. 216 с.
164. Філософія: навч. посібник / Ю. Вільчинський, Л. Северин-Мрачковська, О. Гаєвська та ін. К., КНЕУ, 2019. 368 с.
165. Філософія: підручник. / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, В.Г. Табачковський та ін. К.: Либідь, 2002. 408 с.
166. Хамітов Н.В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту: монографія. К.: ЦУЛ, 2019. 394 с.
167. Цимбалюк М.М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність: монографія. К.: Атіка, 2008. 288 с.
168. Шевцов С. П. Метаморфози права. Право и правовая традиция. Одесса: Освіта України, 2013. 448 с.
169. Beetham D. Democracy and Human Rights. Wiley, 1999. 226 p.
170. Beitz C. R. The Idea Of Human Rights. Oxford, 2009. 256 p.
171. Brugger W. Das Menschenbild der Menschenrechte. Jahrbuch fuer Recht und Ethik. 1995. № 3.
172. Buchanan A. The Heart of Human Right. Oxford, 2013. 320 p.
173. Encyclopedia of Human Rights / ed. by David P. Forsythe. Oxford, 2009. 2672 p.
174. Griffin J. On Human Rights. Oxford, 2008. 360 p.
175. Ishay M. R. The history of human rights: from ancient times to the globalization era. Berkley, Los Angeles, 2008. 456 p.
176. Jayawickrama N. The Judicial Application of Human Rights Law: National, Regional and International Jurisprudence. Cambridge, 2003. 1097 p.
177. Natura incognita. Соціальна природа та її закони: збірка філософських есе / Олександр Костенко. Одеса: Фенікс, 2019. 184 с.
178. Philosophical Foundations of Human Rights / Ed. by R. Cruft, S. Matthew Liao, M. Renzo. Oxford, 2015. 702 p.